

Den profylaktiske (u)fornuft – usamtidige tanker om tidens tidlig forebyggende indsats

Frank Juul Agerholm

I dette essay vil jeg med fødder og rødder plantet i den dialektiske tradition, kritisk teori og Ernst Blochs filosofi forsøge at gennemtænke et spørgsmål om, hvad der er på spil i og med den profylaktiske (u)fornuft, der netop synes at være på spil i vor tids mantra om tidlig forebyggende indsats – og hvad der sker, hvis denne (u)fornuft tænkes helt igennem i sine filosofiske og praktiske konsekvenser.

Filosofi, profylakse, foregribelse, forgribelse, menneskeledelseskunster

Den profylaktiske (u)fornufts ældgamle forestilling om, at det er bedre at forebygge end at helbrede, er også på spil i og med vor tids tidlige forebyggende indsats. I dette essay vil jeg derfor tænke over et fortsat relevant spørgsmål, som Lars-Henrik Schmidt og Jens Erik Kristensen stiller i *Den forebyggende tanke* tilbage i firserne. Udover et par kursiveringer og ændring af betegnelsen 'den forebyggende tanke' til 'den profylaktiske (u)fornuft'¹ er min version af spørgsmålet stort set lig Schmidt og Kristensens fra firserne. Spørgsmålet lyder her som følger: Hvad er der på spil *i* og *med* den profylaktiske (u)fornuft – og hvad sker der, *hvis* denne (u)fornuft *tænkes helt igennem* i sine filosofiske og praktiske konsekvenser? Måske er den profylaktiske (u)fornuft nok en tanke værd? (for det oprindelige spørgsmål se Schmidt & Kristensen, 1988, s. 56).

Kursiveringerne har at gøre med den måde, jeg vil forsøge at besvare spørgsmålet på. Jeg vil argumentere for, at man – *hvis* man *tænker* den profylaktiske fornufts livsindgribende foregribelsesforestillinger *helt igennem* (og her menes også over og på kryds og tværs af tid fra antikken til i dag) – vil indse, at der *i* og *med* denne fornuft også er en iboende ufornuft på spil. Denne ufornuft ville, skulle den realiseres i praksis, potentielt kunne føre til forgribelse på noget *i* og ved livet, der har større værdi end de former for (u)sundhed, (u)sikkerhed, (u)tryghed og (mis)trivsel m.v., som de foregribende indgreb har til hensigt at forhindre eller fremme. Jeg vil med andre ord forsøge at afselvfølgeliggøre den selvfølgelighed, at det partout er bedre at forebygge end at helbrede.

¹ Schmidt og Kristensens "Den forebyggende tanke" er skrevet i forlængelse af deres værk "Lys, luft og renlighed - den moderne socialhygiejnes fødsel" (Schmidt & Kristensen, 1986). Heri findes et afsnit kaldet "Den profylaktiske fornuft". Afsnittet er på mange måder en forløber for den mere bredtfaevnende og populærformidlende artikel "Den forebyggende tanke", hvis mere publikumsvenlige titel de netop anvender synonymt med den profylaktiske fornuft.

Essayets konsekvente parentetiske u i betegnelsen *den profylaktiske (u)fornuft* peger således på et dialektisk forhold mellem foregribelse og forgribelse, hvor forgribelsens potentialitet er foregribelsen iboende. Det, der fra et fx sundhedsmæssigt eller pædagogisk rationale kunne tage sig ud som en fornuftig foregribende indsats med gode livsforbedrende intentioner, slår herved tendentielt om i ufornuftig og ikke-intenderet livsforarmende forgribelse. Det parentetiske u skal på den måde også minde os om visdommen i et ordsprog², der tilsiger os, at vejen til helvede er brolagt med gode intentioner; de være sig nok så gennemtænkte, fornuftige og rationelt begrundede. Denne dialektik kunne for så vidt også være indeholdt i aforismen *Your Utopia – My Dystopia*, hvilken jeg i graffitiens form tilfældigvis stødte på første gang som ung teenager, mens jeg var optaget af at læse Orwells *1984*.

I dette essay forankres det forhold, at foregribelse kan slå om i forgribelse, som indledningsvist nævnt i bl.a. den dialektiske tradition, kritisk teori³ og Ernst Blochs filosofi. Mine tanker herom er usamtidige på mindst to måder, hvilke her skal rammesættes med henvisning til Blochs forståelse af usamtidighed.

Den ene betydning har at gøre med en blochsk ledetanke om, at der ”i samme tid er forskellige tider præsente, og at det forgangne ikke er helt forgangent” (Dietschy, Zeilinger & Zimmermann, 2012, s. 589). Denne historiefilosofiske forståelse kommer måske tydeligst til udtryk i Blochs begreb om *anticiperet realitet*, der har at gøre med

et bredt felt, der måske ikke kun har brug for et blik fra det igangværende ind i fremtiden, men også et vanskeligere fra fremtiden ind i det igangværende og ind i det forgangne, der må forstås på ny, i den forstand, at der ikke kun gives forgangenhed, men fremtid i forgangenheden, hvilket er et virkeligt reelt paradoks (Bloch, 1965/1980, 101).

Den anden betydning af usamtidighed har at gøre med kritik af det, der etisk betragtet er *utidigt* i *samtiden*. Dette viser sig ikke hos Bloch (og heller ikke hos mig) i form af et fasttømret ideal for mennesket, men snarere negativt derved, at

selv om vi endnu ikke ved, hvad mennesket er – og her kommer jeg alligevel ind på moral og på politik og på den rette vej –, har vi den forfatning, at vi præcis ved, hvad der ikke er et menneske. Vi ved ikke, hvad det humane er, vi ved ikke, hvad det afdækkede

² Hvilket i forskellig sprogdragt kan spores tilbage til Sankt Bernard af Clairvaux, Samuel Johnson m.fl.

³ Mange af Frankfurterskolens bidrag er her relevante, men ’Oplysningens dialektik’ (Horkheimer & Adorno 1969) er selvsagt en uomgængelig inspiration, hvad angår sådanne dialektiske omslag

ansigt på alle mulige måder vil vise os, når det er frembragt, er udført i historiens eksperiment. Vi ved dog temmelig præcist, hvad det ikke er. Vi ved, at Nero og Hitler ikke er mennesker, om end vi ikke ved, hvad det utopiske menneske er (Bloch, 1968/1980, s. 89).

Jeg vil i begge betydninger forsøge at tænke usamtidigt om den profylaktiske (u)fornuft. Tanken er, at der i forgangenhedens profylaktiske (u)fornuft fortsat er forestillinger af relevans for en kritisk forholden sig til tanker og praksisser om tidlig forebyggende indsats i vor samtid og den fremtid, som disse foregribende indgreb på godt og ondt kan være med til at forme, hvis vi anticiperer, at de skulle blive realiseret efter alle kunstens regler. Som det er tilfældet med Christen Kolds velkendte ord om skolen, så gælder det også for de tidlige forebyggende indsatser såvel i som uden for skolen, at der må trædes varsomt, thi her bliver mennesker til. Vi ved endnu ikke præcist, hvad der frembringes med disse såkaldt tidlige forebyggende indsatser, før de er udført i historiens eksperiment. De – og de forskellige menneskeledelseskunster, der i dag har en finger med i spillet – er (som vejen til helvede) ladet med gode intentioner.

Profylakse – en etymologisk og samtidsaktualiserende note

Ordet profylakse stammer fra oldgræsk. Det er sammensat af *pro-* 'for', 'før' m.fl. og *phylaxis* 'at vogte' hhv. *phylaks* 'vogter', 'vagt' m.fl. (Liddell & Scott, 1996). Direkte oversat betyder profylakse forvagt og betegnede i den græske antik som sådan også de vogtere, der på en fremskudt post uden for bymuren beskyttede bystaten mod angreb.

Selvom profylakse etymologisk således har et mellemværende med hærfører-kunsten (strategien), så er det dog primært en anden menneskeledelseskunst, den begrebshistorisk er forbundet med. Det er især læge- og i bredere forstand helbredskunsten (medicinen, hygiejnen og diætetikken) og idéen om, at det er bedre at forebygge end at helbrede, der forbindes hermed.

I videre forstand drejer profylakse sig om foregribende indgriben, der kan være rettet mod at forhindre noget uønsket såvel som at fremme noget ønsket. Som sådan roder og regerer den profylaktiske (u)fornuft også i dag i alskens ting og sager lige fra

levetidsforlængende undervognsbehandling til læringsmålsstyret undervisning; fra kommunal social-, sundhed-, børn- & ungetidlig-indsats-politik til statslige konkurrencekraftsoprustende fjumreårsforebyggende studiefremdriftsreformer med hurtigt-ud-på-arbejdsmarkedet-retorik; fra private skadesforsikringer til offentligt foranstaltet skilsmiseforebyggelse; fra præventiv

krigsførelse til proaktiv kriseledelse; fra terrorbekæmpelse til turismeplanlægning; fra neoliberal kvalitetssikring til national kystsikring; fra energirigtige elbiler til evalueringsfikseret effektivitetsoptimeringer; fra bæredygtige klimabudgetter til øko-tex certificerede barnevognseler; fra kropsfikserede fitnesspraksisser til selskabsprofiterende lean-tænkning (Agerholm, 2021a, s. 40).

Den profylaktiske (u)fornufts opkomst i og med diætetikken

En forebyggende snusfornuft har nok huseret længe før, man i skriftlige kilder finder vidnesbyrd om en mere systematisk profylaktisk (u)fornuft, hvis opkomst kan dateres til det femte århundrede f.v.t. Det er på dette tidspunkt, ”den antikke lægekunst første gang stiller spørgsmålet: Hvordan skal en sund mand leve, hvis han skal forblive at leve sundt?” (Edelstein, 1967, s. 303). Levemåden (gr. *diaita*) gøres med andre ord til den profylaktiske (u)fornufts omdrejningspunkt. Diætetikken – der netop var ”en læregren af den antikke medicin med den fordring at bedømme og under hensyn til den enkeltes sundhed og i henhold til regler at ordne diaita, dvs. menneskets livsvilkår og levemåde” (Sünkel i Ritter, 1972, s. 231) – bliver den menneskeledelseskunst, der systematisk udvikler og udvikles *i og med* den profylaktiske (u)fornuft.

Det betyder ikke, at andre menneskeledelseskunster som fx opdragelseskunst (pædagogik), regeringskunst (politik), hærførererkunsten (strategi), husholdningskunst (økonomi) ikke også har fattet tidlig interesse for foregribende indgriben, regulering, kontrol og styring af liv (og død). I vor tid griber disse menneskeledelseskunster ofte ind i hinanden, og den profylaktiske (u)fornuft synes med et strategisk-økonomiske sigte at have et fast tag i dem alle.

Diætetikken forener den antikke lægekunsts terapeutiske og profylaktiske bestræbelser, derved at man, ”hvis man anerkender, at en syg mand kan blive rask ved at følge en ret måde at leve på, så må slutte sig til, at en sund mand kan blive syg, hvis han følger en forkert måde” (Edelstein, 1967, s. 303). Det er en besnærende forestilling, der netop fører til mantraet om, at det er bedre at forebygge end helbrede. Hvis den profylaktiske (u)fornuft skal følge alle den diætetiske menneskeledelseskunsts regler for den rette livsførelse, så er det på mange måder ikke uproblematisk. Et forhold som også den pædagogiske tænker Wolfgang Sünkel med følgende ord gør opmærksom på i et oplæg om diætetikken i *Historisches Wörterbuch der Philosophie*: ”Idealet om livet udelukkende efter sundhedens målestok må dog igen og igen gå på akkord med de sociale krav til mennesket. Hvis sundheden bliver absolutistisk, opstår faren for en tyrannisk forarmelse af livet, så problemet om den rette målestok også må diskuteres etisk” (Sünkel i Ritter, 1972, s. 231).

Den diskussion er af stor betydning for spørgsmålet om foregribelsens omslag til forgribelse. Det gælder ikke mindst, når noget, der ikke er autarkisk – og således ikke er en selvberørende værdi, men en middelværdi, redskab, instrument, metode m.v. – gøres til den normative målestok. Det gælder for den klassiske diætetik, der fx tenderer til at ophæve indtagelsen af næringsmidler af rette kvantitet og kvalitet til et mål i sig selv, ligesom sundhed bliver en målestok ikke blot for helbredet, men også for det sande, gode og skønne (Agerholm, 2016). Det gælder i dag, når et strategisk-økonomisk sigte bliver foregribelsens målestok. For hverken mad eller penge er jo autarkiske værdier, men netop nærings- og betalingsmidler.

Sundhed og høj levealder er vel ønskværdigt (og også god økonomi), men det er en fejlslutning, at det skulle være selve formålet med livet. Jeg medgiver gerne, at et godt helbred er en vigtig middelværdi, men jeg vil fastholde, at selvom det kan være en både vigtig og vægtig del heraf, så er et godt helbred ikke i sig selv lig et godt liv. Den folkelige omskrivning af den schopenhauerske aforisme om, at ”9/10 af vores lykke alene beror på sundheden” (Schopenhauer, 1977, s. 356), rammer dette forhold ret fint: ’Sundhed ikke er alt, men uden sundhed er alt intet’.

Vi bør såvel før som nu være kritiske i forhold til de normative målestokke, der normerer foregribelsen. I den klassiske diætetik medfører sundhed som absolutistisk målestok en meget detaljerig og såvel uhyre som uhyrlig detaljeret instrumentel profylaktisk styring af livsførelsen. Det gør den strategisk-økonomiske også den dag i dag. I den klassiske diætetik har det ikke mindst at gøre med ”seks ikke-naturlige ting”.

Levemåden og de seks ikke-naturlige ting

Over tid etableres en liste med seks såkaldt ikke-naturlige ting, som den klassiske diætetik fatter særlig interesse for i forhold til den (helbredsmæssigt) rette levemåde. Denne liste udgør en bemærkelsesværdig konstans, der trækker tråde fra antikken til den såkaldte biopolitikens fødsel i det 18. århundrede og frem til vor tids forestillinger om sund livsstil, livsstilssygdomme og livsstilsfaktorer og i bredere forstand til en række andre menneskeledelseskunster, der ikke direkte har med menneskets helbred at gøre, men har meget direkte intentioner om at forme livet qua foregribende indgreb i livsførelsen.

Listen omfatter (1) luft, (2) mad og drikke, (3) bevægelse og hvile, (4) søvn og vågenhed, (5) sekretion, retention og ekskretion og (6) sjælens affekter (Agerholm, 2016). Inden for det humoralpatologiske paradigme blev den rette brug af disse seks ting anset som afgørende for den rette fordøjelse, der skulle bibringe den rette blanding (gr. krasis – lat. temperamentum) af de kardinalvæsker (gr. chumos – lat. humor), der har givet paradigmet sit navn.

Sundhed har her med en god blanding (eukrasia) af kardinalvæskerne (blod, gul galde, sort galde og flegma) i overensstemmelse med naturen (kata fysin) at gøre. Som sådan er sundhed det naturlige. Sygdom opstår ved dårlige blandinger (dyskrasier), der er i modsætning til naturen (para fysin) og som sådan *unaturlig*. De ikke-naturlige ting (ou fysei) udgør de afgørende faktorer, der må reguleres for både at behandle og forebygge sygdom og således profylaktisk bevare sundheden (Agerholm, 2016).

Det er en ret kompleks kategorial struktur, som vi ikke skal gå nærmere ind i her. I de helt overordnede træk kan det dog, hvad angår de foregribende indgreb i levemåden, for en moderne læser give mening at sammenholde forholdet mellem (i) det naturlige~sunde, (ii) det unaturlige~syge og (iii) de ikke-naturlige ting~faktorer med vor tids sondring mellem (i) sund livsstil, (ii) livsstilssygdomme og (iii) livsstilsfaktorer. Som det er tilfældet med de seks ikke-naturlige ting, er det også, hvad angår livsstilsfaktorer, tanken, at den rette eller forkerte regimentering heraf kan medføre enten sundhed eller sygdom. Inden for den klassiske diætetik er intet for stort eller småt til at skulle monitoreres, styres og planlægges med sigte på det gode helbred, hvormed de foregribende indgreb tendentielt fører til ”en totalitaristisk regimentering af alle områder af menneskelivet og underlægger det en teknologisk tvang i forskrifter” (Agerholm, 2016, s. 256f). Diætetik som livs- og menneskeledelseskunst har med andre ord en iboende tendens til at slå om i en livsforarmende, instrumentalistisk og totalitaristisk livsførelsesteknik.

Listen over disse seks ikke-naturlige ting er allerede i sin vorden på Hippokrates’ tid (460 – ca. 375/351 f.v.t.). I *Corpus Hippocraticum* finder vi i sjette bog af *Epidemier* to endnu ikke fuldt udviklede lister (Hippocrates 1994, 246-249 & 270-271). Lægefilosoffen Galen (ca. 129 - ca. 200) kommenterer på de to lister i *Kommentarer til Hippokrates’ Epidemier* (Galen, 1956) og videreudvikler i det hele taget den kategoriale struktur, de ikke-naturlige ting indgår i. Hos Galen udgør listen over disse såkaldte *sex res non naturales* dog ikke helt den fikse og færdige ’galeniske doktrin om de seks ikke-naturlige ting’, som eftertiden ellers har tilskrevet ham (Garcia-Ballester, 2002). Det er imidlertid tilfældet hos den sidste af humoralpatologiens tre store kongetænkere, den arabiske lægefilosof Avicenna (980 – 1037). Det medicinske digt *Cantica* (Avicenna, 1963), der tydeligt er bygget op om den kategoriale struktur, som det naturlige, det unaturlige og det ikke-naturlige udgør, er et vældig godt eksempel herpå.

Fra diætetisk selvomsorg for de få til befolkningsomsorg for flere

I praksis var det i antikken op til den enkelte at drage omsorg for sit helbred gennem den rette brug af de seks ikke-naturlige. Viden om nævnte kategoriale struktur og den rette brug af de seks ikke-naturlige har nok været forbeholdt de bedst stillede, frie mænd formedelst råd fra lærde. De seks ikke-naturlige ting får

dog stor indflydelse på og opnår stor folkelig udbredelse i den vesterlandske læge- og livskunst. Dette bl.a. gennem den folkelige udbredelse, som det didaktisk opbyggelig digt *Regimen Sanitatis Salernitanum* får. Det skulle angiveligt være skrevet til Robert, hertugen af Normandiet, og må i så fald være skrevet i det 11. århundrede. Dateringen er dog usikker. Sikkert er det dog, som navnet indikerer, at digtet udgår og udbredes fra Salernoskolen sydøst for Napoli. Værket, der er bygget op omkring de seks ikke-naturlige ting med konkrete råd i forhold til den rette livsførelse, oversættes over tid til stort set alle europæiske sprog, og dets digtform, praktiske anvendelighed og omsættelighed gør rådene om den helbredsmæssig rette levemåde lette at huske (se fx Haringtons version fra 1920).

Humoralpatologiens (langsomme) død

Særligt fra det 16. århundrede og frem får humoralpatologien nogle gevaldige skud for boven. Blandt de måske væsentligste kunne man nævne Paracelsus' "kemiske" tilgang til medicinen; Vesalius' (1514-1564) kritik af Galens anatomi; Harveys (1578-1657) opdagelse af blodets kredsløb, hvilket taler humoralpatologien lodret imod; Descartes (1596-1650) mekaniske kropsopfattelse, stringente dualisme og fremhævning af Harveys fremgangsmåde i *Om metoden* (1637); Borellis (1609-1691) opdagelse af alveolerne; Morgagnis (1682-1771) organorienterede patologiske anatomi; Réaumurs (1683-1757) og senere Spallanzanis (1729-1799) eksperimentelle undersøgelser af fordøjelsen; Carl Wilhelm Scheeles (1742-1786) og Joseph Priestlys (1733-1804) af hinanden uafhængige opdagelse af ilten og i forlængelse heraf Antoine-Laurent de Lavoisier (1743-1794) forklaring på forbrændingsprocessen, der giver en moderne forståelse af stofskiftet, hvilket således giver en helt anden forklaring på fordøjelsen, der ellers er et afgørende orgelpunkt i den klassiske diætetiks regimentering af de seks ikke-naturlige; Bichats (1771-1802) vævslære og fadderskab til den systematiske anatomi.

Der kunne nævnes mange flere. Det centrale er dog her, at selvom der opstår nye anatomiske, fysiologiske, nosologiske og med tiden psykologiske m.v. forklaringsmodeller i forhold til kroppens og sjælens naturlige~sunde hhv. unaturlige~syge beskaffenhed, hvilket over tid svækker og i første halvdel af det 19. århundrede endegyldigt fører til kuldkastning af det humorale paradigme, så vedbliver de seks ikke-naturlige ting at udgøre en standhaftig doktrin, der ikke mindst i profylaktisk øjemed medfører helt konkrete handleanvisninger for den rette levemåde.

De sejlivede seks ikke-naturlige ting, der lever deres eget liv

De seks ikke-naturlige ting og den profylaktiske (u)fornuft forbundet hermed lider netop ikke samme kranke skæbne som øvrige aspekter af humoralpatologien i perioden. Tværtimod synes de seks ikke-naturlige ting at leve deres

eget liv. De finder bl.a. deres egne veje ind i værker, der på sin vis kan siges at være forløbere for senere tiders sundhedspædagogiske og biopolitiske forestillinger.

Ikke mindst grundet Gutenbergs opfindelse af bogtrykkerkunsten i det 15. århundrede vinder de seks ikke-naturlige ting som nævnt stor folkelig udbredelse gennem forskellige versioner af *Regimen Sanitatis Salernitanum* samt en række andre skrifter med sundhedsråd til lægfolk, hvilke primært byggede på Salernoskolens genoptagelse af den antikke sundhedslære. Et centralt budskab i sådanne skrifter er betydningen af en mådeholden levemåde med den rette brug af de seks ikke-naturlige ting.

Budskabet fremhæves bl.a. som det altafgørende i Luigi Cornaros (1464/1467–1566) populære diætetiske renæssanceskrift *Discorsi della vita sobria* (Afhandling om et mådeholdent liv) fra midten af det 16. århundrede. Det er tillige et centralt tema i Robert Burtons berømte værk *The Anatomy of Melancholy*, der publiceres første gang i 1621 og udkommer i adskillige udgaver og oplag i løbet af de efterfølgende århundreder. Heri redegør Burton bl.a. for, hvorledes fejlslagen brug af de seks ikke-naturlige ting forårsager melankoli. Det er ifølge Burton ”vores umådeholdenhed, der trækker så mange forskellige uhelbredelige sygdomme ned over vores hoveder, fremskynder alderdom, perverterer vores temperatur og bringer pludselig død over os” (Burton, 1857, s. 89). Skulle man ønske at dykke nærmere og mere specifikt ned i hvorfor, hvordan og hvorledes, dette foregår, da er Burtons råd: ”konsultér lægerne, og de vil fortælle dig, at det er i forseelse i nogle af de seks ikke-naturlige ting ... de er årsagerne til vore skrøbeligheder, vor overmætning og drukkenskab, vor umådeholdne, umættelige lyst og uhyre overflod” (Burton, 1857, s. 88).

Også Giorgio Baglivi, der ellers var fremtrædende fortaler for og skikkelse i den moderne mekaniske fysiologi, som vandt indpas i det 17. århundrede, og på en række områder fraskrev sig humoralpatologien, henviser helt eksplicit til de seks ikke-naturlige ting. ”Livslængden”, skriver han, ”beror ikke så meget på en god fysisk konstitution som på den bedste brug af de seks ’ikke-naturlige’ ting, som – anvendt rigtigt – betyder et sundt og langt liv” (Baglivi efter Porter, 2000, s. 229).

I det 18. århundrede og ind i midten af det 19. århundrede danner de seks ikke-naturlige ting ofte en hel eller delvis disponerende ramme om en række vidt udbredte profylaktisk orienterede diætetiske, medicinske og hygiejniske værker med sigte på at rådgive lægfolk. Det gælder værker som fx Georg Cheynes *An Essay on Health and Long Life* (1724), John Burtons *A Treatise on the Non-Naturals* (1738), James Mackenzies *The History of Health and the Art of Preserving it* (1758), William Buchans *Domestic Medicine, or, a Treatise of the Prevention and Cure by Regimen and Simple Medicine*⁴ (1769), Bernhard Christoph

⁴ Hvor første del af selv den 22. engelske udgave, der udkom så sent som 1848, er struktureret efter de seks ikke-naturlige tings skabelon.

Fausts *Gesundheits-Katechismus zum Gebrauche in den Schulen und beym häuslichen Unterrichte* (1794), Christoph Wilhelm Hufelands *Makrobiotik oder die Kunst das menschliche Leben zu verlängern* (1796), Anthony Florian Madinger Willichs *Lectures on Diet and Regimen* (1799), Shadrach Ricketsons *Means of Preserving Health, and Preventing Diseases*⁵ (1806), John Sinclairs *The Code of Health and Longevity* (1807) for blot at nævne nogle af de mere betydningsfulde. Flere af disse værker optrykkes igen og igen langt ind i det 19. århundrede.

Det er karakteristisk for disse værker og for tidens tænkning om diætetisk profylakse, at dette tænkes som en disciplin, der

inkluderer alt det, som de antikke under ét forstod ved de seks ikke-naturlige; nemlig luft, næring, motion og hvile, sindets passioner og affektioner, vågenhed og søvn og overmætning og udtømming. Skønt disse overordnede punkter ikke i stringent forstand omfatter alt, der relaterer sig til den menneskelige krops forskellige funktioner, så indeholder de alligevel alle sådanne livsbetingelser, som er absolut nødvendige, og den største del af de omstændigheder, som er forbundet med den enkeltes sundhed og velbefindende (Willich, 1800, s. 176).

Biopolitikens fødsel

Sådanne værker er interessante, ikke blot fordi de fastholder den klassiske diætetiske tænkningens profylaktiske fokus på de seks ikke-naturlige ting i en periode, hvor humoralpatologien ellers svækkes og slutteligt kuldcastes. De er også interessante, fordi de – i forlængelse af den folkelige udbredelse af diætetikken som allerede *Regimen Sanitatis Salernitanum* stod for – med deres appel til lægmand og den brede befolkning rummer intentioner om profylaktisk opdragelse og politisk styring af befolkningen.

Det sker selvsagt ikke fra den ene dag til den anden, men over tid ses netop også en fra politisk hold stigende interesse i (strategisk-økonomisk styring af) ikke blot den enkeltes rette levemåde og sunde (sjæl og) legeme, men også befolkningens ve og vel og det sociale legemes rette beskaffenhed. På sin vis kan man sige, at biopolitikken – hvis fødsel ifølge Foucault foregår i det 18. århundrede – undfanges i den klassiske diætetik, de seks ikke-naturlige tings og den profylaktiske (u)fornufts moderskød. Det 18. århundredes tiltagende biopolitiske problematisering af ”en række fænomener, der er kendetegnende for levende væsner, som udgør en befolkning” og intentioner om at styre det

⁵ Med undertitlen (der tydeligt bærer præg af de seks ikke-naturlige ting): *Founded principally on an Attention to Air and Climate, Drink, Food, Sleep, Exercise, Clothing, Passions of the Mind and Retentions and Excretions*

sociale legemes ”sundhed, hygiejne, fødselstal, levetid, racer...” (Foucault, 2008, s. 317) trækker således tråde såvel frem som tilbage.

Det omfattende værk *System einer vollständigen medicinischen Polizey* (udgivet første gang i 1779 af Johann Peter Frank) er vel nok det væsentligste eksempel på, hvorledes den personlige og individuelle profylaktiske regimentering af levemåden gøres til et offentligt, socialt, politisk, strategisk og økonomisk anliggende. Det anses med rette som et banebrydende værk inden for socialmedicinen og folkesundheden. Det er dog – som også den klassiske diætisk-profylaktiske tænkning var det – et meget detaljerigt værk, der er såvel uhyre som uhyrligt detaljeret i sine instrumentalistiske forestillinger om foregribende indgreb i livet.

Skal man kunne forstille sig, hvad der er på spil i den klassiske diætiske tænkning såvel som i det 18. århundredes biopolitiske tænkning, hvis sådanne tænkninger ikke blot skulle tænkes helt igennem, men også omsættes i praksis, så kan det måske hjælpe at erindre livet og dagligdagen under corona-epidemien. Her oplevede vi måske en lille flig af, hvilke praktiske konsekvenser i forhold til en forarmelse af livet det kan have, når/hvis sundheden – eller var det under epidemien reelt et strategisk-økonomisk sigte? – spiller førsteviolins rolle som absolutistisk målestok for en profylaktisk styring af livet.

Den profylaktiske (u)fornuft havde imidlertid kronede dage og et fast tag i samtlige menneskeledelseskunsters styring af livet, længe inden det lille kronelignende virus tog på verdenssturne. Det er en påstand, der er vanskelig at underbygge (ikke mindst inden for dette essays rammer), men jeg vover alligevel pelsen og siger, at menneskeledelseskunster som politik, økonomi, strategi og også visse pædagogiske tænkninger og praksisser i sine foregribende bestræbelser den dag i dag fortsat har ikke så få reminiscenser fra den klassiske diætiske profylaktiske (u)fornuft. Det gælder bl.a. interessen for detaljerige og detaljerede indgreb i livsførelsen, så ikke blot sundhed i helbredsmæssig forstand kan foregribes. Det gælder netop i høj grad også styringen af det ”sunde” samfund, den ”sunde” og ”veltempererede” økonomi. Det gælder strategier for arbejdsmarkedspartheden og konkurrenceevne, så ”krigene” på det internationale marked kan vindes, BNP, betalingsbalance, velstand, sikkerhed, tryghed og trivsel kan fremmes og mangel og lidelse forhindres.

I dag kan sådanne indsatser angiveligt ikke foregå tidligt nok, hvilket kan vise sig at være ret så utidigt. Det forekommer mig desuden, at alle menneskeledelseskunster – herunder netop også pædagogikken – kommanderes i arbejdstøjet i den profylaktiske (u)fornufts tjeneste. I sig selv er der ikke noget underlødigt i en tidlig indsats – heller ikke pædagogiske. For mig at se er problemet med vor tids tidlige forebyggende indsatser, at de i overvejende grad dels 1) gør et strategisk-økonomisk sigte til indsatsernes normative målestok og dels 2) med største selvfølgelighed stadfæster det rette øjeblik for indsatserne som værende ’så tidligt som muligt’.

Det vil jeg gøre mig nogle strøtanker over i essayets sidste del. Denne del falder i to korte afsnit helliget tidlig strategisk-økonomisk normeret forebyggende indsats henholdsvis indsatsernes tid og rette øjeblik samt et sidste afrundende afsnit om forestillingskraft og vor tids lidelsesfulde forhold til lidelse. Strøtankerne er en invitation til at tænke med (eller imod), til eftertanke og fortsat problematisering af vor tids tidlige forebyggende indsatser. Som sådan er de i argumentatorisk øjemed vel også knap så velunderbyggede, som det foregående. Det håber jeg, læseren kan se igennem fingre med og i stedet lade sig inspirere til selv at lade tankerne flyve og måske endog også tænke det ind i andre sammenhænge.

Tidlig (strategisk-økonomisk normeret) forebyggende indsats

Jeg vil forsøge at prikke lidt til den strategisk-økonomiske normering af den tidlige forebyggende indsats med afsæt i den tyske filosof og socialteoretiker fra Frankfurterskolen, Oskar Negt. Ikke at Negt kan tages til indtægt for følgende, men med Negt i tankerne kunne man sige, at der synes at være en udbredt tendens til, at den profylaktiske (u)fornufts foregribende indgreb i vor tid i overvejende grad legitimeres af det, Negt karakteriserer som en driftsøkonomisk rationalitet.

Negt argumenterer for, at man i forhold til definitionsmagten ”over tænkemåder, begreber, livs- og overlevelsesholdninger (...) kan gå ud fra, at der i vores samfunds forråd af ideologier er et dominerende element af driftsøkonomisk rationalitet og dermed et begreb om en fornuft, der er rettet mod teknisk rationalisering og forenkling af processer” (Negt 2019, 31). Den driftsøkonomiske rationalitet er for Negt at se dog en ”halveret fornuft”, der ikke tager højde for menneskets værdighed, dannelse til myndighed m.v., hvilket er, hvad Negt med henvisning til Kant plæderer for øget pædagogisk opmærksomhed på og indsats i forhold til.

For mig at se, sætter den driftsøkonomiske rationalitet sig også igennem i det strategisk-økonomiske sigte, der (ikke mindst med afsæt i heckmanske kurver) i udpræget grad dominerer vor tids forestillinger om tidlig forebyggende indsatser indenfor det pædagogiske område. Hvad angår konkrete indsatser, så er det problematiske ved den ”halverede fornuft”, som den driftsøkonomiske rationalitet fører med sig, at det kan føre til ufornuftige forgribende indsatser, der hverken er halvt eller helt pædagogiske. Og som er tilfældet med den klassiske diætiske (u)fornuft, underlægger denne ”halverede fornuft” livsførelsen en teknisk-instrumentel tvang, hvor autarkiske værdier negligeres, og det ”pædagogiske” forhold og den ”pædagogiske” praksis i en politisk og forvaltningsmæssig top-, over- og detailstyring gøres til middel for strategisk-økonomiske intentioner, hvormed det pædagogisk set autarkiske siver ud af det ”pædagogiske”.

Negt argumenterer i den forbindelse bl.a. for, at

[v]i lever i et samfund, hvor naturvidenskabelige og økonomiske processer, herunder især driftsøkonomiske rationaliseringsprocesser, grundlæggende definerer, hvad der er værdifuld og efterstræbelsesværdig viden. Samtidig er det påfaldende, at vi i konkrete situationer ofte bliver usikre på, om den møjsommeligt tilegnede viden nu også virkelig er værdifuld: som orienteringsviden eller til praktisk brug i vores livssammenhæng eller til at åbne adgang til et godt liv, som vi kunne ønske os det (Negt, 2019, s. 26).

Her er det ikke blot en forarmelse af den enkeltes liv, men samfundslivet og verden som sådan, der er på spil i og med denne "halverede fornuft". I den forbindelse strejfer Negt for så vidt også an til et væsentligt slægtskab mellem den strategisk-økonomiske "halverede fornuft" og den diætisk-profylaktiske (u)fornufts potentielt livsforarmende forgribelser. Negt skriver, at når "en sådan tænkemåde trænger ind i samfundets porer, så befinder vi os i en fordrejet verden" (Negt, 2019, s. 32) og føjer efterfølgende til: "Med dette magre fornuftsbegreb som målestok bliver den enkelte virksomhed hele tiden mere rationel, mere effektiv og succesrig, når den undgår unødvendige omkostninger, mens samfundet i sin helhed bliver mere og mere irrationelt, og menneskers livsformer sønderrives" (Negt, 2019, s. 32f). Sagt med andre ord, så har den strategisk-økonomiske foregribelse af unødvendige pekuniære omkostninger store menneskelige omkostninger i form af forgribelse på menneskers liv, livsformer, livsførelse og levemåde.

Jeg ved – som indledningsvist nævnt formedelst Ernst Bloch – ikke, hvad det humane er og kan blive til. Jeg ved dog temmelig præcist, at det ikke frembringes i dette omslag fra foregribende (strategisk-økonomisk) fornuft til forgribende (livsforarmende) ufornuft. Og jeg tror, fremtidens historie om vor samtid vil dømme os hårdt på det eksperiment, vi her har kastet verden ud i.

Indsatsernes tid og det rette øjeblik

Jeg vil vende mig mod det tidlige aspekt ved de tidlige indsatser. Som nævnt er der i sig selv ikke noget underlødigt i en tidlig (genuin, gedigen og autarkisk pædagogisk) indsats. Et godt og tidligt eksempel herpå finder vi hos Aristoteles, så det vil jeg bruge som tankeledende ansats til problematisering af indsatsernes tid og det rette øjeblik. I forhold til de etiske dyder og karakterdannelsen argumenterer Aristoteles for en tidlig indsats og konstaterer, at det ikke gør nogen "ringe forskel, om vi allerede fra barnsben tilvænnes på den ene eller anden måde, det gør tværtimod en stor forskel, ja hele forskellen" (Aristoteles, 2000, s. 56). Når jeg her tager fat i lige netop Aristoteles, er det dog fordi, han

gør sig tanker om det rette øjeblik (kairos), der også i dag er meget relevante. Ikke mindst som modpol til strategisk-økonomiske, heckmanske kurvebaserede anbefalinger af, at en så tidlig som mulig indsats giver mest mulig smæk for skillingen.

Hvor det i humoralpatologien er *eukrasia*, der normativt normerer såvel den rette indsats/handling som det rette øjeblik (kairos) herfor, der er det hos Aristoteles *eudaimonia*⁶. En anden tydelig forskel i normeringen af det rette øjeblik må bemærkes. Galen argumenterer for, at det rette øjeblik – under hensyntagen til *eukrasia* – lader sig finde på baggrund af en bedømmelse af de ikke-naturlige tings kvantitet og kvalitet. I *Lægekunsten* skriver han i forbindelse med de ikke-naturlige ting således:

Kvantitet og kvalitet, af det der tilbydes, er to variable, der generelt må ihukømmes i sager vedrørende det sunde og syge. (Tilføjelsen af en tredje variabel, tidspunktet for anvendelse, er ikke korrekt, eftersom dette er inkluderet i de allerede nævnte. ... 'Det rette øjeblik' [kairós] er derfor ikke en tredje kategori i henseende til de allerede diskuterede) (Galen, 1997, s. 375)

Det rette øjeblik og den rette handling kan dog hos Aristoteles ikke beregnes ud fra hverken kvantitative og kvalitative kalkuler eller strategisk-økonomiske kurver. Det beror på, at man kan ”forholde sig til den rette person i det rette omfang på den rette tid [*kairos*] og af det rette motiv og på rette måde” (Aristoteles, 2000, s. 68). Det kræver således dømmekraft eller mere præcist *phronesis* (praktisk kløgt) at ”regne” det rette øjeblik for den rette handling ud, hvorfor det i det mindste i aristotelisk forstand ikke giver mening, at det rette øjeblik til enhver tid må være så tidligt som mulig.

Det ved enhver, der har været i en pædagogisk praksis formodentlig helt intuitivt; ikke desto mindre er det nok værd at gøre opmærksom på i en tid, hvor profylaktisk (u)fornuft og driftsøkonomisk (ir)rationalitet synes at dominere forestillinger om, hvad der er værdifuldt. Der er dog en verden til forskel på, hvad der er pekuniært og pædagogisk værdifuldt. Og det er nok en tanke (om forestillingskraft og lidelse) værd.

⁶ Oversættes ofte med 'lykke', men man skal nok være varsom med at trække en moderne forståelse af lykke ned over begrebet. I hvert fald er der tale om en form for lykke, der kun lader sig lykkes ”ved at realisere den menneskelig natur, som enhver har fælles med alle” (Aristoteles 2000, 15). Direkte oversat betyder *eudaimonia* 'godåndethed' eller lignende. *Eudaimonia* er et højeste seluberørende gode, som vore handlinger og dyderne bag må indrette sig på at realisere for os selv og for andre i samliv og sameksistens med andre.

Afsluttende indsats om forestillingskraften og vor tids lidelsesfulde forhold til lidelse

Egentlig dømmekraft kræver nemlig en veludviklet forestillingskraft, fantasi, imagination eller andre gode ord for samme formåen. Forestillingskraften evner at danne billeder for vort indre, overskride tid og sted og har som sådan også med historiens, mulighedens og farbarhedens kritiske kraft at gøre (Agerholm, 2021b). Det betyder bl.a., at mennesket til sammenligning med andre væsner på denne klode, har en særegen evne til fx at forholde sig til, at noget kunne være anderledes, end det er tilfældet her og nu. Vi kan bl.a. forholde os til mangler, lidelse m.v. og forestille os muligheden for noget andet og potentielt bedre. Mennesket er som sådan ”et mangelvæsen par excellence”, som Ernst Bloch udtrykker det (Bloch 1965/1980, 101), hvormed han netop mener, at vi udmærker os herved. ”Vi har en kun for os særegen livsnød, der stammer fra, at vi er født nøgne”, fortsætter han (Bloch, 1980, s. 101) og tilføjer, at mennesket hertil er udrustet med ”en hjerne, der kan stå sig godt i sammenligning med dyrene”, hvilket muliggør ”en allerede tidligt begyndende, om end ikke reflekteret, nødvendig planlægning, for at nære omsorg for den aldeles usikre næste dag” (Bloch, 1965/1980, s. 102). For mig at se, må vi kunne forestille os en planlægning, der netop handler om andet, mere og bedre end blot den strategisk-økonomisk (ir)rationalitet og de teknisk forenkle(n)de processer, der synes at dominere for tiden.

Forestillingskraften kan dog netop også være fiktivt fabulerende, den spiller en afgørende rolle i vores erkendelse og fatteevne, for vores evne til kunstnerisk eller teknisk at frembringe ”såvel serenader con amor som svævende konvojer med atombomber” (Agerholm, 2021b, s. 14), ligesom den er ”sprængfyldt med vitalitet og potens, der også vil forandringer og er klar til at gribe ind i nuet for at foregribe en bedre fremtid” (Agerholm 2021b, 15). Som sådan er der såvel fabulerende, fattende, frembringende og forandringsvillige og fremtidsforegribende aspekter ved forestillingskraftens formåen (Agerholm, 2021b).

På godt og ondt har forestillingskraftens også en finger med i spillet i de gode intentioner, der ikke sjældent brolægger vejen til helvede. ”Fabuleringer kan være såvel opløftende som nederdrægtige, ligesom velvillige forestillinger i forsøg på at fatte, frembringe og forandringsvilligt ind- og foregribe at noget kan gå galt i byen, slå fejl eller ligefrem slå om i deres modsætning” (Agerholm, 2021b, s. 15).

Jeg tror, det er noget af det sidste, der er på spil i og med den profylaktiske (u)fornuft. Jeg tror tillige, at den profylaktiske (u)fornuft i vor tid på én og samme gang fodres af og giver næring til et tiltagende lidelsesfuldt forhold til lidelse, som kunne være en i dette essay sidste tanke værd. For mennesket er måske nok et mangelvæsen par excellence, som Bloch udtrykker det; men på mange måder lever vi dog ikke i et samfund præget af mangel. I det mindste i vores del af verden

og i det mindste økonomisk og materielt set lever vi i et overflodssamfund, hvor vi på mange måder er mere fri for lidelse end nogensinde før, men synes at have fået et mere lidelsesfuldt til lidelse end tidligere. Denne tendens kommer for mig at se til udtryk på en række områder og står i en gensidig vekselvirkning med en stadigt mere radikaliseret strategisk-økonomisk profylaktisk (u)fornufts forjættende forestillinger om tidlig forebyggende indsatser.

Den profylaktiske (u)fornuft avler så at sige forestillinger om mindre lidelse, der igen avler forestillinger om mere profylakse og vice versa. Som sådan lider vi ikke (mest) under den sundhed, sikkerhed, tryghed, trivsel, økonomiske velstand m.v., vi mangler, men (ikke mindst) under risikoforestillinger om og frygt for at miste det, vi allerede har. Vor tids store lidelse er måske, at vi i vores økonomiske og materielle overflod og lidelsesfulde forhold til lidelse i tiltagende grad lider under mangel på ånd, dømmekraft, orienteringsviden og genuine, gedigne og autarkiske forestillinger om egentlig velfærd forstået som menneskets gode såvel nu- som fremtidige færden i verden. Foregribende indgreb mod sådanne mangler og lidelser ville dog nok kræve ganske andre forestillinger, end dem den dominerende profylaktiske (u)fornuft og strategisk-økonomiske (ir)rationalitet formår at frembringe.

Måske er det nok en (genuin, gedigen og autarkisk pædagogisk) tanke værd i forhold til vor tids tidligt forebyggende indsatser?

Frank Juul Agerholm, lektor, ph.d. & cand. pæd. i pædagogisk filosofi – UC SYD, Forskningsprogram for skole og undervisning & Læreruddannelsen, Haderslev

Referencer

Agerholm, F. J. (2016). *Diätetikens væsen og uvæsen – En filosofisk kritik*. Aarhus/København: DPU – Danmarks institut for Pædagogik og Uddannelse.

Agerholm, F. J. (2021a). Profylaksens ”pædagogik”: et usamtidigt fyrstespejl til samtidens profylaktiske fornuft og dens for(e)gribende indgriben i menneske- og samfundsliv. *Studier i pædagogisk filosofi*, 1(10), 38-62.

Agerholm, F. J. (2021b). Hvad er forestillingskraft – og hvad formår den? *Liv i skolen*. Nr. 3/2021. 6-17.

Aristoteles (2000). *Etikken*. Fredriksberg: DET lille FORLAG.

Avicenna (1963). *Avicenna's Poem on Medicine*. Translated by Haven C. Krueger. Springfield: CHARLES C THOMAS.

Bloch, E. (1965). Antizipierte Realität – Wie geschieht und was leistet utopisches Denken? I Bloch, E. (1980): *Abschied von der Utopie? Vorträge*. Herausgeben von Hanna Gekle. Frankfurt: Suhrkamp.

Bloch, E. (1968). Ideologie, Recht, Moral: Ihre historische Bedingtheit, mögliches Erbe daran. I Bloch, E. (1980). *Abschied von der Utopie? Vorträge*. Herausgeben von Hanna Gekle. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Burton, R. (1857). *The Anatomy of Melancholy*. Eighth Edition. Philadelphia: J. W. Moore.

Dietschy, B., Zeilinger, D. & Zimmermann, R. E. (2012). *Bloch-Wörterbuch – Leitbegriffe der Philosophie Ernst Bloch*. Berlin/Boston: De Gruyter.

Edelstein, L. (1967). The Dietetics of Antiquity. I *Ancient Medicine – Selected Papers of Ludwig Edelstein*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press. (Orig. 1931. ”Antike Diätetik” i Die Antike vol. 7 s. 255-270).

Foucault, M. (2008). *The Birth of Biopolitics. Lectures at the College de France 1978-1979*. New York: Palgrave Macmillan.

Galen (1956). Galens Kommentare zu den Epidemien des Hippokrates. Indizes der aus dem Arabischen Übersetzten Namen und Wörter verfasst von Franz Pfaff. S. 483-487 i Deichgräber, K. & Kudlien, F. (Hrsg.) (1960): *Corpus Medicorum Graecorum (V 10, 2, 2)*. Berolini in aedibus academiae scientiarum.

Galen (1997). *The Art of Medicine [Techne iatrike]*. I Galen Selected Works. Translated with an Introduction and Notes by P.N. Singer. Oxford & New York: Oxford University Press.

Garcia-Ballester, L. (2002). On the Origin of the 'Six Non-natural Things' in Galen. I Luis Garcia-Ballester. *Galen and Galenism: Theory and Medical Practice from Antiquity to the European Renaissance*. Edited by Jon Arrizabalaga et al. Aldershot & Burlington: Ashgate Variorum.

Harington, J. (1920). *The School of Salerno – Regimen Sanitatis Salernitanum*. New York: Paul B. Hoeber.

Hippocrates (1994). *Hippocrates Volume VII*. Loeb Classical Library 477. Cambridge & London: Harvard University Press.

Horkheimer, M. & Adorno, T. W. (1969). *Dialektik der Aufklärung – Philosophische Fragmente*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag.

Liddell, H.G. & Scott, R. (1996). *A Greek-English Lexicon. With a Revised Supplement*. Oxford: Clarendon Press.

Negt, O. (2019). *Dannelse og demokrati*. Frederiksberg: Frydenlund.

Porter, R. (2000). *Ve og vel – medicinens historie fra oldtid til nutid*. København: Rosinante.

Ritter, J. (Hg.) (1972). *Historisches Wörterbuch der Philosophie. Band 2: D–F*. Basel: Schwabe & Co.

Schopenhauer, A. (1977). *Parerga und Paralipomena: kleine philosophischen Schriften. Erster Band. Zweiter Teilband: »Aphorismen zur Lebensweisheit«*. Zürcher Ausgabe, Werke in zehn Bände, Band VIII. Zürich: Diogenes.

Schmidt, L.-H. & Kristensen, J.E. (1986). *Lys, luft og renlighed – den moderne socialhygiejnes fødsel*. København: Akademisk Forlag

Schmidt, L.-H. & Kristensen, J. E. (1988). Den forebyggende tanke. *Social kritik*. Årg. 1, nr. 1. 56-59.

Willich, A.F.M. (1800). *Lectures on Diet and Regimen*. The Third Edition. London: T. N. Longman and O. Rees (opr. 1799).